

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/1>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ЗА ЧАСІВ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У XX СТОЛІТТІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF THE STATE BORDER PROTECTION DURING THE REVIVAL OF THE UKRAINIAN STATE IN THE 20TH CENTURY: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Басараб О.Т., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена особливостям правового регулювання захисту державного кордону України у період відродження української державності у XX столітті. Акцентується увага на необхідності дослідження історичного досвіду становлення та юридичного оформлення територіальних меж у цю добу.

Автор наголошує на тому, що початок XX століття видався доволі складним та напруженим не тільки у світі, але й в Україні. За короткий проміжок часу на наших землях мали владу Українська Народна Республіка, Гетьманат Павла Скоропадського та Директорія. Водночас, незважаючи на різне бачення їх керівництва шляхів українського державотворення, вони сходились між собою в єдиній меті – відродити українську державність на її етнічних територіях та здійснювали активну нормотворчу діяльність в питаннях забезпечення безпеки державних рубежів, як необхідної умови існування незалежної та суверенної держави.

У статті аналізується тогочасне як міжнародне, так і національне законодавство, що стало правовою основою для окреслення державних кордонів новоствореної держави. Зазначається, що юридичне оформлення територіальних меж держави відбувалось спільно із заходами, спрямованими на формування власної прикордонної варти, а також вироблення правових механізмів щодо побудови надійної охорони кордону.

Серед міжнародних документів особлива увага приділяється Брестському мирному договору 1918 року, відповідно до якого встановлювались кордони України та новостворена Українська Народна Республіка визнавалась як окремий суб'єкт міжнародних правовідносин.

В свою чергу внутрішнє законодавство (III, IV універсали, закони Української Центральної Ради, закони, постанови, директиви, видані в державі Павла Скоропадського), і в період Української Народної Республіки, і в часи Гетьманата було направлено на видання законодавства щодо юридичного закріплення лінії державного кордону; запровадження власної прикордонної сторожі та визначення її обов'язків; облаштування пунктів пропуску; встановлення правил перетинання кордону, визначення правил перевезення вантажів тощо.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Гетьманат Павла Скоропадського, Директорія, законодавство, державний кордон, відродження української державності, міжнародне законодавство, національне законодавство, нормативно-правове забезпечення.

The article is devoted to peculiarities of the legal regulation of the state border of Ukraine protection during the revival of Ukrainian statehood in the 20th century. Emphasis is placed on the need to research the historical experience of formation and legalization of state borders in that era.

The author emphasizes that the beginning of the 20th century seemed quite difficult and tense not only in the world, but also in Ukraine. For a short period of time, the Ukrainian People's Republic, the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi and the Directory were in power on our lands. At the same time, despite the different views of their leadership on the ways of Ukrainian state formation, they had the goal to revive Ukrainian statehood in its ethnic territories. They carried out active rule-making activity on ensuring the security of state borders, as a necessary condition for the existence of an independent and sovereign state.

The article analyzes both international and national legislation of that time, which became the legal basis for delineating the state borders of the newly created state. It is noted that the legal determination of the territorial state borders took place together with measures aimed at the formation of its own border guard, as well as the development of legal mechanisms for the construction of reliable border protection.

Among the international documents, special attention is paid to the Brest Peace Treaty of 1918, according to which the borders of Ukraine were established and the newly created Ukrainian People's Republic was recognized as a separate subject of international legal relations.

In turn, domestic legislation (III, IV universals, laws of the Ukrainian Central Rada, laws, resolutions, directives issued in the state of Pavlo Skoropadskyi), both during the period of the Ukrainian People's Republic and during the time of the Hetmanate was made for legal regulation the establishment of the state border line; formation of their own border guard and definition of their duties; arrangement of checkpoints; establishing the rules for crossing the border, determining the rules for transporting goods, etc.

Key words: Ukrainian People's Republic, Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi, Directory, legislation, the state border, revival of Ukrainian statehood, international legislation, national legislation, legal regulation of the state border of Ukraine protection.

Вступ. В сучасних умовах російського вторгнення на територію України, наш народ, як і сто років тому назад, змушений знову виборювати право на існування української державності, захищаючи від агресора свою незалежність та територіальну цілісність.

Компаративний аналіз історії відродження української державності на початку XX століття та сучасної національно-визвольної війни проти російського окупанта дає нам підстави стверджувати про те, що за масштабом

та соціально-політичною значимістю ці обидві події стали помітним явищем на міжнародній арені та своєрідним феноменом української нації, яка відстоювала та продовжує відстоювати своє природне право на національну ідентичність.

Сьогодні ми вкотре згадуємо події сторічної давнини, які, безумовно, склали для нас історичний досвід. Через призму років ми усвідомили досягнення і прорахунки тогочасного керівництва української держави та зрозуміли

очевидний факт – ми не маємо права втратити свою державність, втратимо державу – втратимо і себе.

Водночас, очевидним є той факт, що існування будь-якої держави неможливе без юридичного встановлення її кордонів та правового забезпечення надійної їх охорони. Особливої актуальності це питання набуло також і в роки становлення новоствореної української держави у 1917 році та сьогодні викликає пристальний інтерес.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить про те, що період 1917–1920 років знаходив своє відображення у працях П. Гай-Нижника, І. Гошуляка, Г. Грабовської, М. Кабачинського, В. Капелюшного, О. Реєнта, В. Солдатенка, О. Ходановича та інших. Однак, незважаючи на достатню кількість публікацій з цієї тематики, історичний досвід встановлення та правового забезпечення охорони кордонів України за часів відродження її державності у ХХ столітті все ще потребує додаткової уваги.

Мета статті. Метою і завданням наукової статті є дослідити правові основи встановлення та захисту державного кордону у добу відродження української державності у ХХ столітті.

Виклад основного матеріалу. 27 квітня 2018 року у житті нашої країни та Державної прикордонної служби України зокрема, сталася визначна подія, Указом Президента України № 111/2018 відновлена історична справедливість, встановлено День Прикордонника України [1]. Саме у цей день ми вкотре згадуємо події сторічної давнини та віддаємо шану прикордонникам Української Народної Республіки (далі – УНР), яким випала доля захищати державні рубежі у ті буремні та нелегкі часи.

Револьюційні події 1917 року у Петрограді, пов'язані з повстанням проти царського самодержавства, визначили новий вектор подальшої історії підвладних довгий час Російській імперії земель, активізувавши, у першу чергу, реалізацію багатовікового прагнення українського народу на самовизначення. Так, 17 березня 1917 року створена Центральна Рада очолила український національний рух та у січні 1918 року проголосила про самостійність Української Народної Республіки (далі – УНР).

Ретроспективний аналіз подій того часу засвідчує про особливу їх вагу для подальшого державотворення нашої держави, адже той факт, що до 1917 року терміну «Україна» в офіційному вжитку практично не було, надає йому неабиякої значимості. І ми повністю підтримуємо думку більшості дослідників та професора В. Капелюшного зокрема, що саме з початком відродження української державності у ХХ столітті прискорився процес перетворення українського етносу на політичну націю. Оскільки, саме в цей час відроджується та повстає перед усім світом держава – Україна і саме з цього часу наш народ починає себе називати – українцями [2, с. 5].

Визначальною умовою функціонування відновленої держави стало окреслення її кордонів, юридичне встановлення яких стало першочерговим напрямом для врегулювання суспільних відносин на державному кордоні. Фундамент для реалізації цього важливого завдання був закладений III Універсалом Центральної Ради, де зазначалось, що до території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення кордонів УНР щодо приєднання частин Курщини, Холмщини, Воронежчини, а також суміжних губерній та областей, де проживає більшість українського населення, має бути встановлене за згодою народів» [3].

З прийняттям 9 січня 1918 року IV універсалу, відбулося остаточне окреслення державного суверенітету УНР. Україна проголошувалась самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського

народу. У документі закріплювались принципи добросусідських відносин з Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими державами, а також наголошувалось на недопустимості втручання у внутрішні справи «Самостійної Української Республіки» [4].

Важливим кроком у встановленні державних кордонів УНР та визнанні її незалежності стало також підписання молодією українською державою 9 лютого 1918 року Брестського мирного договору з країнами Четвертого союзу, до складу якого увійшли Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина та Болгарія. Особливістю цього договору полягає у тому, що він став першим на той час міжнародно-правовим документом, у якому новостворена УНР визнавалась як окремий суб'єкт міжнародних правовідносин. Тому, крім визначення західних кордонів української держави, цей договір засвідчував домовленість про припинення воєнних дій, а також містив положення про дипломатичні та торговельні відносини між підписантами [5].

Підтверджуючи своє право на власну державність, керівництво УНР проводило активну правотворчу діяльність. Крім чотирьох універсалів, які визначали фундаментальні основи розвитку держави, у цей період також були прийняті такі закони: «Про громадянство Української Народної Республіки», «Про порядок видання законів», «Про поділ України на Землі», «Про державну мову», «Про державний герб України», «Про випуск державних кредитових білетів УНР» [6, с. 337–407] та інші.

Не залишилась поза увагою нормотворців і сфера охорони та захисту державного кордону. Зокрема, юридичне оформлення державних кордонів відбувалось спільно із заходами, спрямованими на формування власної прикордонної варти, нормативного закріплення її повноважень, а також вироблення правових механізмів щодо побудови надійної охорони кордону.

Вперше питання щодо утворення спеціального прикордонного органу було розглянуто 7 березня 1918 року на засіданні Ради Народних Міністрів УНР, а вже 20 березня 1918 року було утворено Окремий корпус кордонної охорони [7, с. 133–134]. У цей період також розпочинається активна робота щодо облаштування спеціальних пунктів для пропуску осіб, транспортних засобів та вантажів.

3 29 квітня 1918 року подальша розбудова прикордонних підрозділів відбувалась вже при гетьманові Павлу Скоропадському. Зокрема, 24 травня 1918 року, міністром фінансів гетьманського уряду було затверджено тимчасовий штат управління Окремого корпусу кордонної сторожі [7, с. 133–135]. 20 листопада 1918 року гетьман затвердив ухвалену Радою Міністрів Постанову «Про асигнування в розпорядження міністра фінансів 6.160.000 карбованців на канцелярські й господарські видатки й на улаштування людського й кінського комплекту Окремого Корпусу кордонної охорони» [8, с. 50].

Важливим також залишалось питання облаштування українсько-російського кордону, який не був юридично встановлений. Однак, об'єктивна необхідність контролю за його перетинанням вимагала прийняття заходів щодо його прикриття. Тому, законом від 30 серпня 1918 року на кордоні з Росією були встановлені кордонні пункти на станціях Орша, Клинці, Хутір-Михайлівський, Коренево, Гостинцево та Валуйки [7, с. 135]. Порядок пропуску осіб через кордон визначала директива Департаменту митних зборів від 27.05.1918, яка мала назву «Про порядок пропуску через кордон пасажирів» [8, с. 51].

18 грудня 1918 року керівництво української держави знову змінюється, до влади приходить Директорія. В умовах бойових дій та необхідності постійного поповнення армійських підрозділів, Кабінет Міністрів УНР з 21 січня 1919 року вводить корпус кордонної охорони до складу діючої армії. І лише на кордоні з Румунією на річці Дністер продовжувала нести службу рідка сторожова охорона чисельністю до 2000 військових [7, с. 137].

Кілька разів поспіль урядом УНР здійснювались спроби реанімувати власну прикордонну сторожу, однак в умовах нових наступів більшовиків та постійних бойових дій це не вдалося реалізувати.

У контексті подій цього історичного періоду важливою також згадати об'єднання у УНР із Західно-Українською Народною Республікою, проголошене 22 січня 1919 року універсалом Директорії. Однак, у силу несприятливої політичної ситуації, дуже швидко українські землі були розділені між Румунією, Польщею, Чехословаччиною та Росією.

Висновки. Беручи до уваги вищевикладене, вважаємо за можливе зробити висновок про те, що період 1917–1921 років характеризується особливою складністю та напруженістю подій як у світі, так і в Україні. За короткий проміжок часу на наших землях мали владу УНР, Гетьманат Павла Скоропадського, Директорія. Однак, їхнє різне

бачення шляхів українського державотворення, в кінцевому рахунку зводилось до єдиної мети – відродити українську державність на її етнічних територіях, нормативно визначити її межі та забезпечити надійну охорону кордонів.

Безумовним інструментом для досягнення поставлених цілей стала активна нормотворча діяльність, у вигляді як міжнародних договорів, так і власних законів та підзаконних актів, спрямована на юридичне закріплення лінії державного кордону; запровадження власної прикордонної сторожі та визначення її обов'язків; облаштування пунктів пропуску; встановлення правил перетинання кордону, перевезення вантажів тощо.

Вище сформульовані висновки не вичерпують проблематики досліджень щодо особливостей захисту державного кордону за часів відродження української державності у ХХ столітті, а лише доповнюють існуючі у межах наукового дискурсу дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про День прикордонника України Указ Президента України від 27.04.2018 № 111/2018 URL <https://www.president.gov.ua/documents/1112018-24054> (дата звернення 15.04.2023).
2. Українська революція і державність (1917–1921 рр.) : наук.-бібліогр. вид. /НАН України ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. ; наук. ред.: С. С. Кіраль ; наук. консультант В. Ю. Омельчук ; вступ. ст. В. Капелюшного ; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська ; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. Київ : НБУВ, 2018. 817 с.
3. Універсал Української Центральної Ради (III) від 07.11.1917. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17#Text>
4. Універсал Української Центральної Ради (IV) від 09.01.1918. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18#Text>
5. Брестський мирний договір з державами четвертого союзу 9 лютого 1918 р. Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Brestskiy_myrnyj_9_1918 (останній перегляд: 27.04.2023).
6. Іванов В. М. Практикум з історії держави і права України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2006. 728 с.
7. Кабачинський М. І. Історія кордонів та прикордонних військ України : монографія. Хмельницький : Хмельницька міська друкарня, 2000. 216 с.
8. Басараб О.Т. Законодавство, що регулює діяльність державної прикордонної служби України: формування та перспективи розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.05. Хмельницький, 2018. 216 с.